

STARE VEŠČE - NOVA LUČ: RELIGIJSKE OBLIKE DRUŽBENE MIMIKRIJE V POGOJIH DRUŽBENE TRANZICIJE¹

Povzetek: *Padec komunističnih vladavin je pomenil relativno naglo spremembo družbenega okolja. Družbeni akterji so (bili) izpostavljeni različnim zahtevam po prilagajanju. V članku raziskujem sociološko uporabnost v osnovi biološkega oz. zoološkega pojma mimikrija za pojasnjevanje obnašanja posameznikov, skupin in institucij v zvezi z religijo v pogojih družbene tranzicije. Človeška oz. socialna mimikrija se kaže kot ena osnovnih vedenjskih strategij spreminjajočega se odnosa do religije v postkomunističnih deželah. Mimikrija je tudi ena izmed osnovnih vedenjskih strategij rimskokatoliške cerkve.*

Ključni pojmi: *družbena mimikrija, religijska mimikrija, konverzija, adaptacija, družbena tranzicija.*

170

Moje razmišljanje o religijskih oblikah družbene oz. človeške mimikrije je imelo anekdotičen začetek: Kot sociolog, ki se ukvarjam predvsem z religijami, redno spremljam pisanje Družine, osrednjega katoliškega tednika v Sloveniji. Pred skoraj tremi leti sem tako prebral uredniški članek, v katerem se je razmišljalo v slogu "položaj cerkve se je v zadnjem desetletju še poslabšal". Pravzaprav nič novega, sem si mislil - stara cerkvena mantra, ki se jo je ponavljalo celo v časih davne katolicistične avstroogrske. Vedno je še slabše, kot je bilo. Istega dne sem šel v naravo in se zagledal v pajčevino, skozi katero je bilo videti vaško katoliško cerkev. Na pajčevini nisem našel pajka, ampak le nekaj pajčevinasto sivga, po vsej verjetnosti ostanek muhe. Hip zatem se je v pajčevino ujela muha. "Ostanek muhe" je tedaj oživel v pajka, ki je muho urno povil v zapredek. Pomislil sem: ali niso jadicovanja nekaterih predstavnikov rimskokatoliške cerkve na Slovenskem le posebna mimikrična strategija, ki naj bi privedla do zelenega plena? - Do privilegirane družbenega položaja.

Lani septembra sem za nekaj dni obiskal London. V The Guardianu sem 6. 9. prebral članek z naslovom Pop and new age beliefs "have killed Christianity" (Finn, 2001). Avtor Gary Finn je komentiral trditev angleškega kardinala Murphyja-O'Connorja, da je krščanstvo v Veliki Britaniji izumrlo. Dan kasneje je Martin Wainwright v članku Christianity faces day of judgement (Wainwright, 2001) duhovito ugotovil, da so tovrstna jamranja že dolga tradicija. Istega dne pa je tudi že pri-

* Dr. Marjan Smrke, docent na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

¹ Članek posvečam psici Pudi, ki je nenavadno podobna opombi pod črto.

šla na dan namera Tonyja Blaira, da poveča prispevek države verskim šolam. Videti je, da se v obeh (oz. vseh treh) primerih srečamo s podobnim vzorcem: igranjem (simuliranjem) poraženca z namenom, da bi se lažje doseglo določen cilj.

Zastavlja se vprašanje, ali sociologija religije primerno detektira take in podobne pojave? Bi bil morda tu primeren izraz religijska mimikrija? Kako je s tovrstnimi pojavi v postsocialističnih deželah?

Pojem mimikrija v znanosti. Pojem mimikrija se najprej pojavi v zoologiji. Leta 1862 je angleški raziskovalec živalstva amazonskih pragozdov Henry Walter Bates (1825-1892) objavil opažanje zanimivega pojava med metulji: nekateri užitni metulji so bili po izgledu enaki neužitnim. S takim "oponašanjem" modela so se mimiki zavarovali pred plenilci - operatorji. Bates je to sposobnost razlagal v luči še sveže Darwinove teorije (1859) - kot posledico evolucije z naravnim izborom. Njegova spoznanja so bila eden najmočnejših argumentov v prid Darwinovi teoriji (Owen, 1980: 115). Po Batesu je dobila ime posebna oblika mimikrije - batesian mimicry kot oblika biološke podobnosti, v kateri nenevaren organizem (mimik) oponaša škodljiv ali nevaren organizem (model), ki je opremljen s svarilno barvo. Po Nemcu Fritz Müllerju je 1878 dobila ime še ena oblika mimikrije. Müllerian mimicry je tista mimikrija, v kateri dva (ali več) nesorodna škodljiva ali nevarna organizma kažeta zelo podobne svarilne znake, kot na primer enak vzorec žive barve. Operator, ki pozna strupenost enega organizma, se bo izogibal tudi drugega (čeprav gre za drugo vrsto organizma). Od podobnosti imata korist oba organizma.

Po mnenju britanskega zoologa Denisa Owna naj bi (zoološko) mimikrijo najširše pojmovali kot "/.../ proces, v katerem ena žival (imenovana operator) ni zmožna razlikovati nekega organizma (mimika) bodisi od drugega organizma bodisi od dela naravnega okolja (modelov), posledica tega so povečane preživetvene možnosti mimika" (Owen, 1980: 115-6).

Pojem mimikrija se v novejšem času uporablja tudi v nekaterih drugih bioloških disciplinah: v molekularni biologiji (molekularna mimikrija), v botaniki (rastlinska mimikrija). V etologiji izraz srečamo od entomologije do primatologije. Medtem ko so prvi opisovalci mimikrije pisali predvsem o mimikriji med vrstami (interspecific mimicry), se dandanes piše tudi o mimikriji znotraj vrste (automimicry oz. intraspecific mimicry). Tako etolog Wolfgang Wickler zapiše: "Mimikrija pomeni prevaro in prevara je običajen pojav v vseh oblikah komunikacije med organizmi, pa naj ti pripadajo različnim vrstam (medvrstna mimikrija) ali eni in isti vrsti (znotrajvrstna mimikrija)" (Wickler, 1965/2001). Medtem ko so bila prva opažanja mimikrije predvsem opažanja zaščitne ali obrambne mimikrije (protective mimicry), se kasneje opaža tudi različne oblike napadalne mimikrije (aggressive mimicry). Pri tem je napadalna mimikrija opredeljena kot podobnost plenilca (ali parazita) nenevarni živali, da bi se olajšalo dostop do žrtve (ali gostitelja).

V družbenih vedah se pojem mimikrije uporablja redko - še največ v (socialni) antropologiji. Le izjemoma ga srečamo - po mojem pregledu literature in strokovnih slovarjev - v psihologiji in sociologiji.² V psihologiji je široko uporabljan pojem

² Žal ne morem prebrati v ukrajinščini napisanega članka A. Lobanove *Social Mimicry as Adaptive Mode of Action* (1999), ene redkih socioloških obravnav mimikrije v zadnjih letih. Dostopnejši je oxfordski profesor D. Gambetta, ki mimikrijo raziskuje v okviru signalizacijske teorije (Gambetta, 2002).

imitacije (posnemanja), vendar se ponavadi ne identificira mimikrije kot posebne vrste posnemanja. V sociologiji je mimikretično obnašanje le deloma in nezadovoljivo pokrito s pojmom konformizem. Ko gre za religijske oblike mimikrije - po mojem poznavanju literature - v sami sociologiji religije nimamo nobenega obsežnejšega zgleda.³ Najdemo pa nekatere zanimive diskurze v smeri religijske mimikrije pri sociobiologu Richardu Dawkinsu (Dawkins, 1976) in v (nanj navezujoči se) kibernetiki. Celo nekateri umetniki so se, kar zadeva mimikrijo, izkazali za boljše sociologe od sociologov.⁴

Tudi v antropologiji pojem nima povsem jasno določenega pomena. Desmond Morris uporablja izraz dominance mimicry, označujoč z njim oponašanje statusnih simbolov družbene dominacije, da bi pri opazovalcu dosegli vtis dominantnosti (Morris, 1994: 105). Edward Hagen raziskuje izkoriščevalsko mimikrijo (exploitive mimicry) kot "strategije varanja, katerih cilj je izsiljevanje družbenih koristi" (Hagen, 1995). Stane Južnič vpenja vprašanje družbene mimikrije v območje človekove avtorefleksivnosti. Gre za zamenjevanje pristnega z zaigranim. Kaže se predvsem kot sposobnost simulacije in disimulacije. Taki vedenjski vzorci oz. strategije veljajo ne le za posameznika, marveč tudi za človeške skupnosti in skupine, meni Južnič (Južnič, 1987: 22; 1993: 110). Različni družbeni akterji, zasledujoč svoje cilje simulirajo - hlinijo, se pretvarjajo, da so nekaj, kar niso oziroma disimulirajo - igrajo, da nečesa ni (niso/nimajo), čeprav je (so/imajo). Južnič šteje predvsem politiko za področje mimikretičnega vedenja, kar se kaže predvsem v t.i. kameleonstvu - priličenju politične barve politični barvi okolja.

Pojem družbene oz. človeške mimikrije. Človeško oz. družbeno mimikrijo tu opredeljujemo kot tista delovanja posameznika ali različnih družbenih skupin (vse do države ali civilizacije), v katerih se skuša s simulacijo ali disimulacijo povečati svoje možnosti uspeha (oz. zmanjšati možnosti neuspeha) v družbenem okolju. Da bi zavedel nekega drugega akterja, mimik oponaša določen (družben ali naven) model.⁵ Ta dejavnost ni nujno zavestna.

Izpostaviti kaže nekatere posebnosti človeške mimikrije v primerjavi z mimikrijo drugih živalskih vrst: Živalska mimikrija je predvsem (ne pa izključno) v območju genetike, človeška pa je predvsem (ne pa izključno) v območju kulture.⁶ Rečeno z izrazom R. Dawkinsa - človeška mimikrija je stvar memov. Izrazna sredstva mimikrije so predvsem "stališča", "prepričanja", "navade", čustva, razni izdelki

³ Stark in Bainbridge v svojo veličastno teorijo religije vključita pojem deception (prevara) kot posebno obliko interakcijske strategije, vendar pojma ne razčlenita (Stark et al., 1989: 173). V delih Reneja Girarda, filozofa in antropologa religije, je pojem mimikrije eden osrednjih pojmov, vendar z njim niso mišljene oblike vedenja, kakršne s tem izrazom označujemo v tem članku (Girard, 1977).

⁴ Morda ni boljšega tovrstnega primera od sijajnega filma Woodyja Allena Zelig (1983). Junak filma Leonard Zelig je človek - kameleon, ki se fizično povsem priliči vsakokratnemu socialnemu okolju. Ko je med debeluh, postane debeluh. Ko je med zdravniki, postane zdravnik. Ko je med hasidskimi Judi, mu brž zraste brada. Zeligova mimikrija je posledica izpostavljenosti močnim socialnim pritiskom v otroštvu.

⁵ Mimikrija je po mojem mnenju mimikrija tudi, če ni uspešna. Navedena Ownova definicija se zato zdi v tej točki sporna.

⁶ Menim, da so tu upoštevanja vredne razlike, ki jih glede razlikovanja živalske in kulturne etologije izpostavlja K. Lorenz v zaključku knjige Temelji etologije (Lorenz, 1978: 274-327).

materialne kulture... ne pa genetsko neposredno pogojene lastnosti.⁷ Žival tekom življenja ne more spremeniti svojih genetsko pogojenih mimikretičnih signalov in strategij, človek jih lahko spreminja. Tu je pomembna tudi človekova (manjša ali večja) sposobnost anticipacije dogajanj v družbenem in naravnem okolju. Medtem ko je živalska mimikrija evolucijska adaptacija, ki izboljšuje možnosti samega preživetja, je človeška mimikrija tudi ali predvsem strategija za doseganje manj usodnih ciljev.

Klasifikacija družbene oz. človeške mimikrije. Družbeno oz. človeško mimikrijo lahko klasificiramo: glede na (akterja) mimike - mimika, glede na (akterja) operatorja, glede na model, glede na signale, glede na cilje (interese, koristi), glede vrste ali oblike (strategije) mimikrije. Nadalje glede na izrazna sredstva, glede na področje pojavljanja - politična⁸, športna⁹, ekonomska¹⁰, vojaška¹¹, seksualna¹², lovška¹³, umetnostna¹⁴ mimikrija... Mimikrija variira celo glede na starostno dobo in razredno-slojevsko pripadnost.

Pri tem je mimik opredeljen kot tisti družbeni akter, ki izvaja mimikrijo. Model kot tisti ali tisto, kar mimik posnema. Operator kot tisti družbeni akter, ki naj bi ga mimikrija zavedla. Signali kot tiste sporočilne enote mimikrije, ki naj bi vzbudile zamenjavo z modelom (dezinformirale). Oblike mimikrije oz. strategije mimikrije pa so opredeljene kot načini, po katerih naj bi bil operator prevaran.

V družbenem svetu je takorekoč vsak akter lahko karkoli - mimik, model, operator. Operator je lahko žrtev mimikrije ali pa ne. Mimikrijo lahko prepozna - odvisno

⁷ Kot primer razlike med živalsko in človeško mimikrijo navajam dva "genetska ribiča" - ribo trnkarja (*phrynelox scaber*) in krivokljuno želvo (*macroclermys temminckii*) in na drugi strani "kulturnega ribiča" - človeka ribiča. Trnkar in krivokljuna želva ribarita z naravnima telesnima izrastkoma, ki operatorja zavede z videzom plena. Ribič operatorja zavede z izdelanim mimikom plena (v primeru vijačenja je to model žive ribe, v primeru muharjenja muha, v primeru beličenja taka ali drugačna vaba). Genetska ribiča nista sposobna mimikretičnih inovacij, človek pa prireja celo tekmovanja v mimikretični inovativnosti (npr. v izdelovanju umetnih muh).

⁸ Politika je področje mimikretičnih "iger brez meja". Ne moremo ji pripisati le negativnega pomena.

⁹ V športu, zlasti v kolektivnem športu, je mimikrija bistveni sestavni del igre. Simulacije in disimulacije so lahko večji del športne predstave. Dober športni sodnik - operator je tisti, ki je sposoben jasnega razlikovanja med (di)simulacijo in resničnostjo. Dober nasprotnik (operator) je tisti, ki je sposoben prebrati nakane nasprotnika - med drugim tudi njegove mimikretične strategije.

¹⁰ Primer: Slovensko podjetje Perutnina Ptuj je izdelalo v širšem prostoru cenjeno salamo "Poli". Čez čas so se pojavili posnemovalci, ki so skušali s čimvečjo podobnostjo svojih proizvodov ("Poly", "Pili" ipd.) z modelom, premamiti kupce (operatorje).

¹¹ Vojško področje je posebej bogato mimikrijo: Operatorja se skuša zvesti, zavesti, da bi napačno ocenil moč, navzočnost, namene mimika. Model je lahko sam operator. Legendarni primer vojaške mimikrije je "danajski dar" - trojanski konj.

¹² Primer: Sodobna modna industrija ponuja vrsto modnih dodatkov, ki povečajo podobnost mimika z idealnimi seksualnimi modeli. Podložke za zadnjice, silikonski vložki ipd. naj povečajo možnosti mimika oz. zavedejo operatorja.

¹³ Primer medvrstne lovske mimikrije je lovčev zvočno oponašanje živali, da bi lažje prišel do plena. Še dodaten del mimikrije je lovčeva zakamufliranost v barvo okolja.

¹⁴ Pojav umetnostne mimikrije je prepoznati v Bahtinovi oceni vloge takih romanesknih junakov kot so burkež, tepec, utelešena neumnost oz. norost. Le v tej preobleki je junaku (morda celo avtorju) dovoljeno nekažnovano izrekati kritiko družbenih konvencij (Bahtin, 1975/1982: 284-290). Ena dramatičnejših filmskih mimikrij je S. Eisensteinov film *Ivan Grozni* (1947), v katerem je avtor prikrito, vendar dovolj očitno povedal svoje mnenje o Stalinovi vladavini.

od (ne)dovršenosti mimikrije oz. operatorjeve sposobnosti prepoznavanja mimikrije. Operator lahko celo želi biti "žrtev" mimikrije. Mimikrija je lahko samo-obrambna ali pa napadalna. V različnih družbenih okoljih so različna razmerja moči med mimikrijo in demimikrijo kot sposobnostjo prepoznavanja mimikrije. Kar so v nekem družbenem okolju ljudje sposobni prepoznati kot mimikrijo, v drugem niso. Konkretno mimikretično obnašanje ima svoj pravi pomen le v lastnem kulturnem okolju.

Pojem religijske mimikrije. Religijska mimikrija je tista človeška mimikrija, ki se pojavlja na religijskem področju. Akterji mimikrije - mimiki, modeli, operatorji so vpleteni v igro, ki na nek način zadeva religijo. Modeli ali/in mimiki ali/in signali ali/in operatorji so z religijskega področja. Že samo pogled na nekatere besedne zveze z religijskega področja nas navede na misel, da to področje je področje (de)mimikretične dejavnosti. V slovenščini je edina besedna zveza z besedo hlinjenje (simulacija) - svetohlinjenje oz. svetohlinec, kar pomeni hlinjenje svetega oz. tistega, ki hlina svetost. Cilji religijske mimikrije so zelo različni: obrambni, napadalni, ogrožajoči življenja¹⁵ ali pa povsem nedolžni. Nekateri modeli religijske mimikrije so specifični: religijski ideali, verske osebe, razne empirično nepreverljive nadnaravne instance.

Naj navedem nekaj legendarnih, zgodovinskih in sodobnih primerov religijske mimikrije:

1. Biblija (Sod 3: 15-22): Sodnik Aod se pojavi pred moabskim kraljem, rekoč: "Imam s teboj, o kralj, nekaj zaupnega govoriti!" To mu odpre vrata v sobane moabskega kralja. Nato reče: "Božjo besedo imam zate!" S tem se kralju lahko približa - in ga ubije. Kako so tu razdeljene vloge? Model je božja beseda, nekaj božjega, vzvišenega oz. oseba s takimi nameni (prerok), mimik je Aod, signali so besede zaupnosti, operator je moabski kralj Eglon. Naivni operator ne prepozna Aodove mimikrije in postane njegova žrtev. Tu mimikrija služi kot sredstvo agresivnega dejanja.¹⁶

2. V indijski državi Pandžab nekateri tamkajšnji hindujci in muslimani nosijo sikhovski turban, da bi se zavarovali pred šikaniranjem ali celo fizičnim nasiljem sikhovskega okolja.¹⁷ Mimik je tu hindujec oz. musliman, model je sikh, signal turban, operatorji so sikhovski ekstremisti. Mimikrija tu pomaga preživeti.¹⁸ Podobni so številni evropski zgodovinski primeri konformnega verskega obnašanja neverske ali drugačeverne manjšine v okoliščinah represivne verske večine¹⁹ ali konformnega neverskega obnašanja verske manjšine v razmerah sekularističnega absolutizma.

¹⁵ Tu naj opozorimo na Bowkerjevo drzno primerjavo sveta religij z bohotno vegetacijo: "V tej 'razbohoteni vegetaciji' se pojavljajo brezobzirni plenilci moči in častihlepa" (Bowker, 1997: XXIV). Če je taka primerjava smiselna, zakaj ne bi bila smiselna domneva, da tudi v religijskem svetu obstaja mimikrija? Ali ne gre pri zavračanju mimikretičnega obnašanja pri ljudeh le za obliko disimulacije?

¹⁶ Ta oblika agresivne mimikrije je podobna nekaterim oblikam molekularne mimikrije: agresivni mimik z lažnim signalom prevara obrambni sistem molekule in jo uniči.

¹⁷ Dokumentirano v filmu Azijska magistrala (*The Asia Highway*), HNK, Japonska.

¹⁸ V šitskem islamu je verniku dovoljeno vero zatajiti, v kolikor si s tem reši življenje; v težavnih okoliščinah je torej dovoljena mimikrija.

¹⁹ Zgodovinar Gerhard Schneider v delu *Der Libertin* (Schneider, 1970/2000) piše o "družbeni mimikriji", v katero so bili potisnjeni evropski libertini v 16. in 17. stoletju. Navzven so se prilagodili religijski barvi okolja, dejansko pa so prakticirali "svobodno ljubezen" ipd.

3. Še en podoben indijski primer: Sredi medkastnega spopada se vajšija napadalcem, ki so haridžani, predstavi kot brahman. S tem si reši življenje.²⁰ Tu je mimik vajšija, model brahman in operatorji haridžani. Kot signal zadostuje že beseda. V indijskem leposlovju ni malo junakov, ki nevidno kršijo medkastna pravila z oddajanjem mimikretičnih signalov pripadnosti višji kasti.

4. Tradicija samopredstave te ali druge krščanske cerkve kot Kristusovega telesa. V tej dolgestoletni mimikretični samopredstavi (ki se sklicuje na Pavla iz Tarze) je cerkev mimik in "Kristusovo telo" (z vsemi čustvenimi primesmi božjega in žrtve) model. Operatorjev je več: laiki, necerkvena družba, država.

V rimskokatoliški cerkvi na Slovenskem je bilo na začetku 20. stoletja več vplivnih ideologov, ki so dokazovali, da je cerkev Kristusovo mistično telo v dobesednem smislu. "Prav ta metafora se je pri nas začela vse bolj povzdigovati na raven verskega in družbenega dejstva, ki naj bi bilo "očividno" oz. empirično preverljivo, hkrati pa se jo je začelo obravnavati za dobesedno Resnico" (Dragoš, 1998:31). Iz tega je sledilo: Kdor kritizira, "napada" cerkev oz. njeno družbeno vlogo, napada (telo) samega Kristusa. Cilj tovrstne mimikrije je bil zavarovati privilegiran družbeni položaj rimskokatoliške cerkve.²¹

5. Južnoameriški vojaški režimi iz 60. in 70. let 20. stoletja so si za emblemi izbrali to ali drugo podobo (device) Marije. Echeverria in Perry obravnavata cerkveno legitimiziranje teh režimov pod zgovornim naslovom: Pod Marijino peto (Under the Heel of Mary) (Echeverria et al., 1989). Marija je bila tu model, vojaški režim ob pomoči rimskokatoliške cerkve mimik, operatorji pa lastno ljudstvo in mednarodna javnost. Zaradi Marije naj operatorji ne bi opazili "pete" - represije.

6. Supersticijski primer: Sodobni astrologi oponašajo celo dva modela hkrati - duhovnika in znanstvenika. V Veliki Britaniji nekateri astrologi nastopajo v variaciji katoliškega ali anglikanskega duhovniškega oblačila in operirajo z najnovejšimi pojmi iz fizikalne znanosti.²² V Sloveniji se astrologi poudarjeno oponašajo z akademskimi naslovi, ki so bili pridobljeni na astroloških "univerzah" in "inštitutih". Zaradi mimike (domnevno) uglednih modelov naj bi operatorji - supersticijska javnost astrologom bolj zaupala.

V luči analize argumentacije se osnovne mimikretične strategije opirajo na nagnjenost ljudi k sprejemanju treh napak v argumentaciji. V oponašanju modela - žrtve gre za argumentum ad misericordiam. V oponašanju avtoritativnega modela gre za argumentum e consensu gentium oz. argumentum ad verecundiam.

Ko gre za mimikretično obnašanje neke svetovne religije lahko rečemo, da so osnovne mimikretične strategije rezultat družbenozgodovinskega razvoja religije. Ko gre za krščanske mimikretične strategije, lahko rečemo, da so v osnovi posledica dveh formativnih obdobij: judovske starozavezne parohialnosti in krščanske

²⁰ Dokumentirano v filmu *Azijska magistrala (The Asia Highway)*, HNK, Japonska.

²¹ Dandanes se pogosteje pojavlja metafora (oz. model) matere: cerkev je kot mati, narod kot sin. Kar naj bi pomenilo: kdor kritizira cerkev, je kot sin, ki napada mater. Bistvo ostaja isto: skrivanje za modelom.

²² Dokumentirano v filmu *Twinkle, twinkle*.

²³ Primer se sklada z naslednjo kibernetično definicijo mimikrije: "Mimikrija je infekcijska strategija, v kateri skuša en mem oponašati semiotiko drugega uspešnega mema" (Grant, 1990).

parohialnosti v Rimskem imperiju. Menim, da sta uvodna lamentativna primera v osnovi značilni daljni posledici teh obdobj.

Religijska kritika religijske mimikrije. V religijah ne prepoznamo le bogate mimikretične tradicije, temveč tudi tradicijo kritike mimikrije oz. demimikrizacije. V religijah obstaja oboje, mimikretično vedenje in kritika mimikretičnega vedenja - znotraj religij in v "zunanjem" svetu. Mehanizmi razkrinkavanja mimikrije so tako kot mimikrija rezultat družbene evolucije. Verske razkole, nastajanje novih ločin in religij spremlja kritika religijske mimikrije v verski tradiciji. V krščanskih evangeli-jih, v budističnih tekstih, v nekaterih besedilih novih religijskih gibanj²⁴ zlahka najdemo tovrstne kritike: očitane ponarejenosti, lažnosti, (di)simuliranosti v imenu na novo (ali ponovno) odkrite avtentičnosti.

Martin Luther v Babilonski sužnosti cerkve katoliško duhovščino opredeli takole: "Čeprav so volkovi, hočejo veljati za pastirje; čeprav so Antikristi, hočejo biti čašчени kot Kristus" (Luther, 1520/1888: 537). Ne manjka očitane lovstva: Papeštvo imenuje vladavino Nimroda (Gen, 10: 8-9), mogočnega lovca in ustanovitelja babilonskega kraljestva (Luther, 1520/1888: 498). V svojih 95. tezah odpustke prepozna kot "mreže, s katerimi /cerkveni ribiči, op. M. S./ ribarijo bogastvo ljudi". Ne glede na to ali se z njegovimi opredelitvami strinjamo ali ne, se lahko strinjamo, da gre za očitane mimikrije: operatorji (verniki) naj bi verjeli, da je mimik (cerkev) isto kot model (Kristus), v resnici pa je mimik nasprotje modela, je dopovedoval Luther. Luthrova ideja "nevidnosti cerkve" je v tej luči zavračanje zavajajočih vidnih mimikretičnih signalov. Primož Trubar, vodilni človek reformacije na Slovenskem, je bil v vlogi podobnega operatorja, ki je menil, da je spregledal mimikretično strategijo rimskokatoliške cerkve: jezuite opredeli kot "volčji ceh v ovčjih oblačilih" (1575), celibat označi z "sveta krinka konkubinata". Katoliško duhovščino šteje za lažne preroke in lažne kristuse.

Vtis je, da je kulturna oz. človeška mimikrija celo bolj zapletena in variabilnejša od genetske, še posebej zapletena pa je religijska mimikrija. Zakaj? Ljudje so običajno naučeni, da je religija območje resnice, poslednjih resnic oz. avtentičnosti. Zato so religije nahajališče vabljivih modelov in mimikov. Upoštevanja vredno se zdi tudi stališče R. Dawkinsa, da religije v obdobju zgodnje indoktrinacije v vernika vgrajujejo "program", ki nasprotuje kritičnosti.²⁵ To onemogoča ali otežkoča prepoznavanje mimikrije. Poizkusi kritične obravnave religije so obravnavani kot greh oz. kot posmeha vredno naprezanje, ki ga v krščanstvu paradigmatično predstavlja nejeverni Tomaž. Vredni so tisti, ki ne terjajo dokazov, sporoča ta zgodba (Dawkins, 1976: 251, Dawkins, 1991).

Stare vešče - nova luč; družbena tranzicija in religijska mimikrija. Velike družbene spremembe so za družbeno mimikrijo (hipotetično) podobnega pomena kot velike spremembe življenjskega okolja, ko gre za živalske vrste. V zoologiji je

²⁴ Po drugi strani se nekaterim novim religijskim gibanjem naravnost očita mimikrijo (uporabljajoč prav ta izraz). Če očitke izrazim v pojmi, ki jih tu upoštevamo: Scientološka cerkev naj bi se le skrivala za modelom religije/cerkve, da bi zavedla naivne operatorje - državo in (potencialne) člane (tako npr. Schmid, 1998).

²⁵ Tu je izrazita izjema vsaj budizem, ki izrecno svetuje kritičnost do verskih avtoritet in ustaljenih prepričanj.

morda najbolj znan tovrsten primer poprasta vešča (*Biston betularia*) z industrijskega okolja severne Anglije ob koncu 19. stol. Pred industrijskim onesnaženjem okolja so bile mimikretično uspešne večje svetle barve, ker so bile v svetlem okolju manj vidne od več temnejše barve. Ko je industrijsko onesnaženje počrnilo okolje, so postale varnejše črne večje (Owen, 1980: 20-1).

Padec vladavine komunističnih partij je bil relativno hitra sprememba družbenega okolja. Ob vseh željah po spremembah, sta bila navzoča tudi negotovost in strah glede prihodnosti. Tudi v smislu "who is going to win?" kot zmage ene ideološke opcije (Barker, 1997). Povsod so razpadle stare partijske (civilnoreligijske) ideologije. Očitno je bilo spreminjanje osnovne politične "barve" po vladavini "rdečih". Prav politične barve so postale pomembna sestavina tranzicijskega žargona. Marsikdo bi pripomnil, da gre le za metafore - toda to so metafore dogajanj z otipljivimi posledicami. V takih okoliščinah se je pravilno anticipiranje sprememb (barve) družbenega okolja marsikomu zdelo življenjskega pomena. Skratka, govorimo lahko o povečanem mimikretičnem pritisku, ki ga opredeljujemo kot socialni pritisk k mimikretičnemu obnašanju.

Če hočemo razumeti mimikretično dogajanje v obdobju tranzicije, moramo vedeti, da je obstajalo mimikretično obnašanje tudi v socialističnih in predsocijalističnih časih. "Religijski" del te mimikrije je zajemal predvsem simulacije in disimulacije obnašanja v skladu s partijskimi pričakovanji (modeli) glede religije oz. s cerkvenimi pričakovanji v predsocijalističnih časih. Ko gre za Slovenijo, je v tem smislu upoštevanja vreden tale sociološki komentar kazalcev sekularizacije v 70. letih: "Sklepamo tako, da je mogoče prevladujočo neversko usmerjenost višjih družbenih slojev pri nas razložiti s tem, da so ti sloji (v vseh družbah) praviloma bolj konformni s prevladujočim kulturnim vzorcem in (v našem primeru) ravnajo tako, kot mislijo, da uradni ideološki vzorec določa. To velja, kot izhaja iz vsega, kar sem nanizal doslej, zlasti za uslužbence./.../ Kolikor se ta obrazec spremeni, se lahko pričakuje tudi spreminjanje ideologije uslužbencev" (Roter et al., 1982: 107-8).

Raziskave religijskega spreminjanja v 90. so zgornje pričakovanje potrdile. Znotraj razmeroma majhnih sprememb glede osnovnih kazalcev religioznosti na celotni populaciji, so največje spremembe v smeri vernosti prepoznavne ravno v slojih, ki jih je kot družbeno najbolj konformne izpostavljala Roter. Med uslužbenci zgornje od treh podkategorij (višji uslužbenci) je bil indeks spreminjanja v smeri vernosti v 90. 139 (Smrke et al., 1999). Čeprav med uslužbenci te kategorije še vedno prevladujejo "neverni", je mogoče domnevati, da je del uslužbencev kot prevladujoči ali perspektivni ideološki vzorec anticipiral "vernost" oz. "cerkvenost", in se je temu prilagodil.

V predstavitvi prve izmed treh izbranih tranzicijskih oblik religijske mimikrije skušam razložiti tovrstne spremembe.

1. Mimikrija posameznikov, ko je model anticipirana proreligijska sprememba družbenega okolja.

V zadnjih letih sem spremljal kariere petih izbranih slovenskih intelektualcev, ki so pričeli v 90. javno poudarjati svojo katoliškost oz. krščanskost. Predmet analize so bili članki in javni nastopi. Prej, pred političnim preobratom, so bili ti intelektualci pripadniki Zveze komunistov. Štirje so doktorji znanosti. Analiza karier (life

histories) pokaže, da sta se dva v času socializma izpostavila z dogodkom, ki je pomenil izvrševanje takih partijskih direktiv glede družbenega položaja rimskokatoliške cerkve, ki jih lahko štejemo za omejevalne. V 90. so opazovanci pričeli javno in poudarjeno kazati očitne spremembe mimikretičnih signalov. Medtem ko so v času socializma cerkev pisali z malo začetnico, jo zdaj z veliko. Če so prej pisali o našem štetju, zdaj pišejo pred oz. po Kristusu. Medtem ko so prej bog pisali z malo začetnico, ga zdaj z veliko (to lahko dokumentiram glede štirih).²⁶ Če so prej avantgardo videli v ZK, jo zdaj v rimskokatoliški cerkvi - Cerkvi kot (če uporabim izraz enega izmed njih) "duhovnem središču Slovencev". Kot da so stare večše našle novo luč.

cerkev → Cerkev

bog → Bog

p. n. → p. K.

Zdi se, da je bila njihova anticipacija spremembe družbenega okolja taka, kakršno ponazarjata spodnji skici: družbeno okolje naj bi se spremenilo iz socialističnega/komunističnega v cerkveno/katolicistično. Družbeni zapostavljeni naj bi bili tisti, ki se tako spremenjenemu družbenemu okolju ne prilagodijo (skica 1), tisti, ki ne vedo, kateri čas je nastopil (skica 2).

178

1.

2.

ccccc	CCCCC	pnš pnš pnš	pK pK pK
ccCcc	→ CCcCC	pnš pK pnš	→ pK pnš pK
ccccc	CCCCC	pnš pnš pnš	pK pK pK

Kar zadeva motive konverzij²⁷ se zdi, da se v obravnavani peterici prepletajo elementi treh tipov motivov: motiv sv. Pavla - slaba vest, motiv Maternusa - (politična) korist²⁸ in motiv sv. Tajde spokornice - sprememba življenjskostilne (lifestyle) paradigme iz libertinske v (vsaj na videz) katolicistično.

Videti pa je, da anticipacija spremembe družbenega okolja v katolicistično ni bila najbolj natančna. Čeprav je mogoče navesti več primerov, ko se je konvertit s konverzijo politično okoristil, so bili nekateri očitni tovrstni primeri izpostavljeni

²⁶ Tu ni postavljena pod vprašaj nobena oblika zapisovanja. Osebo menim, da je vsaka oblika zapisa legitimna. Poudariti želim le opazanje, da je prišlo pri obravnavanih osebah (in širše) do očitne spremembe, ki pomeni posnemanje anticipirane spremembe (modela) družbenega okolja. Pripominjam še, da včasih ne vemo, ali je določen zapis avtorjevo delo ali delo lektorja.

²⁷ V tem članku ne razrešim enega bistvenih vprašanj religijske mimikrije: odnosa med konverzijo in mimikrijo. Ključni problem je razlikovanje med simulirano in avtentičnostjo. Po tu uporabljeni definiciji mimikrije avtentična konverzija ni mimikretična, vendar bi temu lahko tudi ugovarjali.

²⁸ Mišljen je seveda Julij Firmicus Maternus (4. stol.), paradigmatičen spreobrnjenec v krščanstvo iz koristoljubja. Po "spreobrnitvi" se prelevi v vnetega preganjalca poganstva, opirajoč se pri tem na krvava biblična besedila (*de Errore Profanarum Religionum*).

tudi neprijetni demimikretični kritiki.²⁹ V 90. kazalci zavračanja verske opredelitve kot kriterija socialne promocije niso upadli, ampak narasli. Kako naj to razumemo? Vsaj deloma kot kazalec zaznavanja tendence, da bi se taki kriteriji v družbi uveljavili.

Tabela 1: Politiki, ki ne verjamejo v boga, sploh niso primerni za opravljanje javnih služb.

	močno soglašam	soglašam	niti soglašam niti ne soglašam	ne soglašam soglašam	sploh ne soglašam
92/1	1.9	8.1	17.5	35.5	25.0
95/1	4.9	6.0	13.9	14.9	54.6
97/2	6.1	4.5	14.4	9.0	61.5

Kako je s tovrstno mimikrijo v drugih tranzicijskih državah? V kolikšni meri je velika tranzicijska revitalizacija religioznosti na Hrvaškem (Vrcan, 2001: 60-3) revitalizacija religioznosti in v kolikšni le revitalizacija katolicističnih mimikretičnih signalov, ki jih terjaja sprememba družbenega okolja? Ali ni ravno v okoliščinah "nacionalizacije svetega" oz. "sakralizacije nacionalnega", ki so po mnenju Srdjana Vrcana značilnost tranzicijske Hrvaške, posebej težko obdržati "barvo" (ne)verskega prepričanja, ki ni enaka barvi okolja?

2. Mimikrija politike, ko je model "nacionalna" cerkev oz. krščanstvo.

Letos poleti se je v medijih pojavila domneva, da se Radovan Karadžić, ki ga išče mednarodno sodišče, skriva v oblačilih pravoslavnega popa. Če bi bilo to res, bi lahko govorili o antološkem primeru religijske mimikrije. Tudi brez tega pa v njegovi vojnopolitični karieri prepoznamo druge dokazane primere mimikrije. V začetku 90. se je (spet gre za nekdanjega člana ZK) redno (medijsko) pojavljal v cerkvah in v družbi pravoslavne duhovščine. Signali kot prižiganje sveč, poljubljanje križa ipd naj bi operatorja - mednarodno javnost - prepričali, da ima njegova vojaškopolična dejavnost cilje, ki so po duhu enaki posnemanemu modelu. V kolikor je ta model nacionalna cerkev, to ni bilo daleč od resnice.

3. Mimikrija verske institucije, ki želi privilegirani družbeni položaj.

V nastopih rimskokatoliške cerkve v postkomunizmu je mogoče prepoznati več mimikretičnih strategij. Ena zanimivejših je strategija, na katero namiguje ironični naslov članka Pawla Zaleckega *The biggest and oppressed: Roman Catholic Church in contemporary Poland*, ki je bil predstavljen na 3. konferenci ISORECE-e (Zalecki, 1997).³⁰ Rimskokatoliška cerkev oddaja na videz nasprotujoče si mimikretične signale - signale majhnosti oz. zapostavljenosti in signale velikosti. Hkratno

²⁹ Eno zadnjih neprijetnih kritik je izrekel kar (disidentski) katoliški škof Vekoslav Grmič: "Prav nekdanji partijci, 'konvertiti', dandanes najbolj obsojajo partijo, govorijo, da je potrebna lustracija, da bi se s pomočjo drugih, tudi nedolžnih lustrancev sami znebili neprijetnega občutka, ki jim kljuje v možganih, da 'smo tudi mi bili nekoč partijci in smo odgovorni za marsikaj'" (Grmič, 2001). Spremenjen odnos do religije, posebej pa do rimskokatoliške cerkve, je, dodajam, ena značilnejših potez tovrstnega čiščenja.

³⁰ ISORECEA (*The international Study of Religion in Eastern and Central Europe Association*) je mednarodno društvo za preučevanje religije v srednji in vzhodni Evropi.

posnemanje modela zapostavljenega otroka in modela velikana, ki mu pripada posebna vloga, naredi vtis nekakšnega gigantskega otročička. Naiven operator (npr. država) se kaj lahko znajde v vlogi vnetega prehranjevalca (največjega in najbolj kričavega) kukavičjega mladiča, t. j. v vlogi operatorja, ki je nasedel preprostim trikom izkoriščevalske mimikrije (exploitive mimicry). Ne trdim, da je to edina oblika reprezentiranja rimskokatoliške cerkve v postkomunizmu, vendar zlahka najdemo primere, ko se v isti sapi govori (1.) o "potisnjenosti v katakombe", o "manjši družbeni veljavnosti cerkve od vsake subkulture", o "drugorazrednosti katoličanov"³¹ in (2.) o vseh mogočih kazalcih tega, da je rimskokatoliška cerkev največja, najpomembnejša in središčna družbena ustanova.³²

V živalskem svetu je veliko podobnih mimikretičnih strategij. Metulj, ki je opremljen z očesno pego, operatorja zmede, ko želi ta oceniti njegovo velikost. Riba napihovalka se po potrebi lahko naredi majhno ali veliko.

V Homerjevi Iliadi je (di)simulacija lastnost, ki ni tuja bogovom. V "tranziciji" je še posebej lastna ljudem.

LITERATURA

- Bahtin, Mihail (1975/1982): Teorija romana. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Barker, Eileen (1997): but Who is Going to Win? National and Minority Religions in Post-Communist Society. V Borowik, Irena in Babinski, Grzegorz (ur.): New Religious Phenomena in Central and Eastern Europe, 25-62. Krakow: Nomos.
- Bowker, John (ur.) (1997): The Oxford Dictionary of World Religions. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Dawkins, Richard (1976, 1979): Sebični gen. Beograd: Vuk Karadžić.
- Dawkins, Richard (1991): Viruses of the Mind. Dostopno prek <http://www.physics.wisc.edu/~shalizi/Dawkins/viruses-of-the-mind.html>, 27.7.1998.
- Dragoš, Srečo (1998): Katolicizem na Slovenskem. Ljubljana: Krtina.
- Echeverria, Loreto in Perry, Nicholas (1989): Under the Heel of Mary. London: Routledge.
- Finn, Garry (2001): Pop and new age beliefs "have killed Christianity". The Guardian, 6. 7.
- Gambetta, Diego (2002): Predstavitvena stran. Dostopno prek <http://www.sociology.ox.ac.uk/gambetta.html>, 22.1.2002.
- Girard, Rene (1977): Violence and the Sacred. Baltimore MD: The Johns Hopkins University Press.
- Grant, Glenn (1990): Memetic Lexicon. Dostopno prek <http://pespmc1.rub.ac.be/MEM-LEX.html>, 5.1.2002.
- Grmič, Vekoslav (2001): Partijski konvertiti so najhujši. Večer, 25.10.
- Hagen, Edward H. (1995): Intraspecific Exploitative Mimicry in Humans. Dostopno prek <http://www.anth.ucsb.edu/faculty/hagen/dd.html>, 5.1.2002.
- Južnič, Stane (1987): Antropologija. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Južnič, Stane (1993): Identiteta. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Lorenz, Konrad (1978): Temelji etologije. Zagreb: Globus.
- Luther, Martin: Luthers Werke: Kritische Gesamtausgabe. Weimar: Hermann Böhlau.
- Morris, Desmond (1994): The Human Animal. London: BBC Books.

³¹ Zadnji dve izjavi sta iz brezjanskega govora nadškofa Rodeta (15. VIII. 2001).

³² Po mnenju nadškofa Rodeta je na Slovenskem le 4% do 5% nevernih. (Večer, 24.IV. 2001)

- Owen, Denis (1980): *Camouflage and Mimicry*. Oxford, Melbourne: Oxford University Press.
- Roter, Zdenko in Kerševan, Marko (1982): *Vera in nevera v Sloveniji 1968 -1978*. Maribor: Obzorja.
- Schmid, Georg (1998): *Is Scienotlogy a Religion*. Dostopno prek <http://cisar.org/trn1020.html>, 5.1.2002.
- Schneider, Gerhard (1970/2000): *Der Libertin*. Stuttgart: Metzler.
- Smrke, Marjan in Uhan, Samo (1999): Na vrhu gričev - toda na dnu socialne piramide? V Toš, Niko et al. : *Podobe o cerkvi in religiji*, 147-158. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV - CJMMK.
- Stark, Rodney in Bainbridge, William S. (1987): *A Theory of Religion*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.
- Vrcan, Srdjan (2001): *Vjera u vrtložima tranzicije*. Split: Glas Dalmacije.
- Zalecki, Paul (1997): *The Biggest and Oppressed: Roman Catholic Church in Contemporary Poland*. Krakov: referat predstavljen na konferenci Isorece-e.
- Wainwright, Martin (2001): *Christianity faces day of judgement*. The Guardian, 7. 9.
- Wickler, Wolfgang (1965/2001): *Mimicry and the Evolution of Animal Communication*. Skrajšano dostopno preko <http://www.mpi-seewiesen.mpg.de/-knauer/wickler/mim1.html>, 11.12. 2001.